

GÁSPÁR CSABA
LÁSZLÓ

A szabadság sorsáról

A szabadság-eszme, a szabadság-tapasztalat forrása

Született 1956-ban Budapesten. Tanulmányait a Hittudományi Akadémián folytatta. A Miskolci Egyetem Filozófiatörténet Tanszékének tanára. Legutóbbi írását 1997. 3. számunkban közzöltük.

Az ember szabadság-tapasztalata ma jottányival sem halványabb, mint régebbi korokban — feltehetően — volt. Csak éppen e különös, rejtelkedő, de mégis kérlelhetetlen szigorral érvényesülő és sürgető felszólító erővel ható tapasztalat nem fogalmazható meg a mai ember számára oly fontos tudomány eszközeivel, s ezért valamiként „néma” marad. A szabadság éppen e néma, sebzett állapotban válik fenyegetővé, noha „természete szerint” felszabadító erő. Az erkölcsiség és felelősség szabadságból fakadó elemi adottsága *nem tudományos tény, hanem személyes, belső követelmény*. Létét a tudomány nevében tagadni — éppenséggel tudománytalan, mint-hogy a tudomány a tények, a faktumok, egy szóval a „létezők” és a pusztá „meglét” világát ismeri meg, az említett elemi tapasztalatok pedig a „kell”, az „értékek” tartományáról adnak hírt. Az a szellemi beállítódás, mely az empirikus megragadhatósághoz és matematikai kifejezhetőséghez igazítja szemének optikáját, és nem ismer el másfajta érintkezési módot a valósággal, szükségképpen vakká válik mindazon lét-régióval szemben, mely az így rögzíthető tények birodalmán kívül — „túl”, azaz „transzcendens” tartományban — húzódik.

Ilyenformán a tudomány nem tud és nem is tudhat a szabadságról. Ez akkor is igaz, ha manapság a természettudomány egyre inkább feladja korábbi determinisztikus valóságképét, és hagy esélyt a „szabad”, tehát nem a természeti folyamatokban eleve meghatározott determinációnak (Heisenberg-féle bizonytalansági elv, káosz-elmélet stb.). Csakhogy a tudomány legfőbb „negatív szabadság”-ról tud, mert nem azt állítja, hogy a természetben van szabadság, hanem azt, hogy a természeti folyamatok bizonyos tartományát nem lehet a determinisztikus elv érvényessége alá vonni. A „mehagyott” szabadság, a „maradék” vagy „engedélyezett” szabadság viszont nem azonos azzal az önmagát állító és követelményként jelentkező szabadsággal, amelyet egyedül nevezhetünk méltán szabadságnak, s amelyet az európai filozófia régtől fogva kizárólag az emberhez kapcsol, egyedül őt tekintvén ama létezőnek, aki képes a szabadságra.

E hagyomány szerint a létezés feszes és réstelen közegében — melynek filozófiai neve „természet” — az ember a szabadság „helytartója”. Ámde honnan tud a szabadság lehetőségéről és követelményéről, ha egyszer a létezés „könyvének” lapjain csak a szigorú ténylegesség kéréssel lehetetlen „van-jeleit” olvassa? Hol jelenik meg a „legyen” és az erkölcsi „kell”? Hol találkozik a szabadság jeleivel az emberi szellem? Hadd érzékeltessem a kérdés lényegét egy kép segítségével:

A létezés „könyvét” elborítják a *van-jelek*. Aki csak ezeket olvassa, az mindig csak *van*-nal találkozik. Ezt teszi a tudós, olvasata pedig a tudomány. Ha a szabadságról szóló titokzatos tanítás igaz, akkor valamiként annak is benne kell lennie e könyvben, hiszen ez a létezés egyetlen dokumentuma. Nos, benne is van, de nem a kibetűzhető-olvasható jelekben, hanem a lapok *vízjelében*. Abban a tartásban, amelyben a tudomány olvas, a vízjel nem mutatkozik meg. Ahhoz, hogy az ember megpillanthassa, fel kell függesztenie az olvasást, és a fény felé kell fordítania a lapokat. A jelenség mélyen metaforikus. Az írott jelek sokasága és a vízjel egyaránt a szem fizikai fókuszában helyezkedik el, mégsem látشانak egyidőben élesen. Hogy melyik kontúrjai rajzolódnak ki világosan, az nem a szem mozgásán múlik; mozgást a *szellem* végez, a szellem változtatja meg a perspektívát — nem a szem horizontját, hanem a magáét. Hogy mit látunk élesen, az nem a szem, hanem a szellem mozgásán, azaz *döntésén* múlik.

A látás útjait tehát a szellem vezérli. A vízjel megpillantása a könyv tartalmára ügyelő olvasásától *különböző szellemi tartást* követel meg. De vajon mi okozhatja a szellem perspektíva-váltását, mi készítheti a létezők könyvét tanulmányozó embert arra, hogy ilyen különös módon bánjon a könyvvel: abbahagyja az olvasást, és a fény felé fordítsa a lapokat?

A könyv és tartalma erre nem ad sem utalást, sem utasítást. A könyv szorgos olvasójának semmi oka, hogy kidugja fejét a könyvből. Éppen ellenkezőleg: a könyv érdekessége, terjedelme, bonyolultsága, tartalmának életbevágó fontossága — mindez arra sarkallja, hogy egyre behatóbban mélyedjen el a *részletekben*, és mind szaporábban haladjon benne. Mi több, olvasás közben egyre aktívabbá válik. Kezdetben még megilletődve és félénken közeledett a könyvhöz, mint valami szentséghez, ám a félénk és tiszteletteljes olvasás idővel szerkesztési vággyá változott. A repkedő tekintet kételkedő pillantás, a nagyívű *csodálkozást* araszoló *méretegetés* váltotta fel. Titokzatos gyanakvás lett úrrá az olvasók némelyikén. Módosult az olvasói magatartás is: az ember immár társszerzőként olvassa a könyvet.

Nos, bárhogyan álljon is a dolog, messze még az idő, amikor azzal a jóleső érzéssel csukhatja be a könyvet és dőlhet hátra székeben, hogy íme, elolvasta. Ám ha egyszer elérkezik ez a pillanat,

és az utolsó sorok végeztével leteszi a könyvet, akkor sem tudja meg, hogy vízjel van a könyv „anyagán”.

Ha a könyv maga semmi utalást nem tartalmaz használatára nézve, akkor a vízjel felfedezését megelőző szellemi mozdulat kiváltója nem a könyv, hanem vagy a Szerző, aki valamiként „beleszól” az olvasás „normális” folyamatába, vagy maga az olvasó, aki nem afféle üres lap, amire az olvasás nyomán átmásolódnak a könyv információi, hanem valamiként tartalmazza az olvasott könyv „tartalomjegyzékét”, különben hogyan értené, mit is olvas egyáltalán?! Ha információt nem is tud — hiszen azt csak a könyvből nyerheti —, de valamit azért tud: *olvasni*, vagyis azt a tevékenységet, aminek alanyát így nevezi a filozófia: *szellem*. Mivel ennek a képességnek már az olvasás *előtt* meg kell lennie, ezért mondhatjuk, hogy a szellem „valamiképpen” független a könyvtől, bár ténylegesen csak az olvasás közben bontakozik ki.

Ha tehát a szellem valamiképpen független a könyvtől, akkor nem külső okok illetve a könyv egyes információi alapján vált perspektívát, hanem „függetlenül”: szabadon dönt, miként olvasson. Lényeges még, hogy a szellem különböző tartása között nincs folyamatos átmenet. A könyvet műgonddal és aprólékosan olvasó „filológus” — a természettudós — lényegileg más módon viszonyul a könyvhöz, mint a könyv fölött meditáló filozófus. Előbbit teljesen leköti a könyv tartalmának olvasása. A filozófust ez csak kevéssé foglalkoztatja, őt magának a könyvnek a *léte* ejti minduntalan ámulatba. Ezért művel vele csupa különös, a „normális” olvasástól eltérő dolgot. Korunkban, mely olvasótermekből és laboratóriumokból álló egyetlen roppant kutatóműhely, talán csak a mihaszna filozófus bontja meg olykor a rendet, s töri meg a buzgó olvasást, azt téve a könyvvel, amit nem szokás. Például a fény felé tartja a lapjait... Igaz, ha el akarja mondani, mit lát, rendre leintik: az olvasóterem szigorú fegyelmének minden szabálya az olvasást szolgálja és csak az olvasást. Meditációnak, ábrándozásnak nincs helye a filológia csatarendjében.

Akkor hát mi az imént említett szellemi perspektívaváltásnak az *oka*? Semmi más, mint maga a szellem. És mi az *alapja*? A szellem szabadsága. Ez — és semmi egyéb nem magyarázza a perspektíva megváltoztatását. A szellem pedig nem más, mint az ember kapcsolódása a lét Szerzőjéhez a létezőkön keresztül.

A szellem szabadságának végső alapja *Isten szabadsága*.

A szabadság megalapozása. Isten szabadsága

Isten abszolút módon és mértékben szabad. Nem osztozik senkivel a szabadság terében. Ezt persze nem úgy kell elgondolnunk, mintha léteznék a szabadságnak valamiféle abszolút tere, s ebben lennének a szabad létezők, melyek ontológiai erejük, „létbirtoklásuk” arányában foglalnának el bizonyos teret. Isten maga ez a tér; Ő a szabadság

Következésképpen Isten, illetve a szabadság — a „kettő” ugyanaz — minden létező szabadságának az alapja és lehetőségi föltétele.

Isten abszolút szabadságáról — miként Istenről magáról is — a teremtésből tudunk. A teremtés Isten szabad kinyilatkoztatása és szabadságának megnyilatkozása. A létezők megteremtése egy kizárólag önmagához igazodó Alkotó műve. Ez azt jelenti, hogy a lét törvényei nem eleve adottak a Teremtő számára abban az értelemben, hogy azokhoz kellene igazodnia, hanem a teremtés aktusa hozza létre a maga törvényeit, amelyek azután a lét, illetve a létezés törvényeiként érvényesülnek. Ilyenformán e törvények a teremtés *tényében* gyökereznek. Ebből következik, hogy a teremtés másképpen is történhetett volna, a Teremtő más törvényeket is alapíthatott volna, minek folytán a lét más ontológiai szerkezetű is lehetne. „...minden lehetne másképpen is...” — írja Wittgenstein.

A *teremtés* törvényei tehát nem azonosak a *fennállás* törvényeivel. Az előbbiek *szabadok*, az utóbbiak *ténylegesek*; mert míg amazok eredendően *megalapítanak*, emezek *megállapítanak*. A teremtés nyelvi kifejeződése a „legyen”, a létezése a „van”. A teremtés aktusának törvényei azért tekinthetők szabadnak, mert nem alapoZHatók meg másban, kizárólag a Teremtő szabad akaratában. A fennállás, vagyis a lét, a létezés törvényei viszont azért mondandók csupán *ténylegesnek*, mert létüket és érvényességüket Isten *ténylegesen* teremtő tettének köszönhetik.

A fennállás törvényei nem a szabadság törvényei, hanem a *ténylegességé*. Ezért ismerhetők meg. Ha a természet szabad lenne, akkor lehetetlen volna a természettudomány. Ha viszont nem a szabadság törvényei uralják a léteZést, akkor nem is engedélyez szabadságot, s vele szemben az ember, amennyiben létezni akar, nem szabad. Aki csak a fennállás törvényeit ismeri meg és ismeri el, annak számára a »szabadság« értelmetlen kifejezés, amelynek semmi nem felel meg a fennálló valóságban. Ez az oka annak, hogy a tudomány, a létezés könyvének normális olvasása nem tud a szabadságról. Így hát nem a tudomány és nem a világ dönt az ember szabadságának kérdésében, hiszen nem is illetékesek. Ezért nem is a világot kell megkérdeznie az embernek, hogy mondaná meg, vajon szabad-e vagy sem; szabad-e szabadnak gondolnia magát vagy nem; engedélyez-e számára a világ bár egy csekélyke szabadságot vagy megtagadja tőle. A válasz egyébként mindig ugyanaz és unalomig ismert. Aki csak a világot faggatja szabadságának ügyében, az mindig egyetlen válaszra számíthat — amely melleleg kérdés nélkül is nekiszégeződik.

Kinyilatkoztatás és a szabadság

Hogy létezik szabadság, azt nem a létezők sokaságát vizsgáló *megismerő*, hanem a létezők létre irányuló *reflektáló* szellemi tartásban pillantjuk meg. Ez a filozófia. Az európai ember azonban mégsem

a filozófiától nyert biztos tudást a szabadság létéről, hanem az üdvösségtörténelem, azaz *Isten felszólítása* nyomán. A szabadságot állító tudás forrása a kinyilatkoztatás. A hit ugyanis radikális szabadság-tapasztalat erőterében érzékeli az embert. Nem azt tanítja, hogy Isten „engedélyez” illetve „meghagy” bizonyos szabadságot az embernek, hanem azt, hogy Isten felszólítja a szabadságra. Vagyis nem arról van szó, hogy egy kicsit szabad szabadnak lennünk, hanem szabadnak *kell* lennünk. Ha a fennállás törvényeibe fogott világ minden ízében eleve meghatározott is, az ember akkor is szabad — a teremtő Istennel való viszonyában. Az ember csak Istennel szemben szabad, mert csak Isten szabad annyira, hogy ne korlátozza az ember szabadsága, és ne korlátozza az ember szabadságát. Isten és az ember szabadságának viszonya ismét csak nem dologi modellben gondolandó el, mintha a szabadság egy és oszthatatlan terében kellene elhelyezni két különböző alanyi szabadságot: Istenét és az emberét. Így ugyanis az egyik megléte szükségképpen korlátozza a másikat. Isten szabadsága nem az emberi szabadság korlátozása, hanem transzcendentális lehetőségi föltétele: az ember azért lehet szabad, mert Teremtője szabad, és Teremtőjéhez való kapcsolatában szabad.

A szabadság sorsa — az ember sorsa

A hit kapcsolódása Istenhez ugyanaz a mozdulat, mint a filozófusé, amikor a létezőket tartalmazó könyvet a fény felé fordítja és megpillantja a vízjelet. Mindkettő az Egész-szel lép viszonyba. A hívő a mindenható Istennel, a filozófus a létezőket meghaladó átfogó léttel. Ez a szellemi-lelki mozdulat — megtérés, azaz fordulat — a szabadság születésének pillanata.

Ám nemcsak a mozdulat hasonló, hanem a nyomában kibomló *szabadság felelőssége* is közös. Az így nyert szabadság ugyanis nem magánbirtok, hanem *feladat és küldetés*. Ez következik a szabadság természetéből is. Ha ugyanis nem gyarapítjuk és nem ajándékozuk tovább — elveszítjük. Ha nem segítünk másokat is a szabadság elnyerésére, akkor tőlünk is elpártol, majd elnémul és fenyegetővé válik. Csak akkor lehetek szabad, ha mindenki más is az.

Így hát a filozófus és a hívő felelőssége közös. Az egyik a valóság lapjain átderengő vízjelen meditálva, a másik Isten felszólítását és az üdvösségtörténelem logikáját követve fedezi fel a szabadságot. Ők őrzik ezt a különös tudást és érzékeny tapasztalatot egy olyan korban, amikor az ember egyre görcsösebben önmagába záródik, és a tudás gnosztikus szabadságának pogány eszméjéhez menekülve a nyers technikai hatalom lélek nélküli biztonságába kapaszkodik. A hívő és a bölcselő nem vonulhat félre, mert hallgatásukat mindenki megszenvedti és minden megsínyli — és ők maguk is elveszítik szabadságukat. Amit nekik kell hirdetniük, azt nem bízhatják még Istenre sem.

Egyébként Ő már mindent megtett; most rajtunk a sor...